

BUXGALTERIYA HISOBINING RIVOJLANISH TARIXI

Esonova Shahlo Abdimurot qizi

Tadbirkorlik va boshqaruv fakulteti Buxgalteriya
hisobi va audit yo`nalishi 2-bosqich talabasi
Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti
e-mail: boboseresanov@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7553172>

Annotatsiya: Ushbu maqolada avvalo buxgalteriya asosining tarixi, kelib chiqishi va uning vujudga kelishi ilk mamlakatlarda namoyon bo'lishi haqida so'z boradi. Buxgalteriya hisobining rivojlanishi hamda shu kungacha uning asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qilishining sabablari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya hisobi, buxgalteriya tarixi, matematika, yozuv, evolutsiya, savdo, optimallashtirish, strategik, ikkiyoqlama yozuv.

Abstract: First of all, this article talks about the history, origin and manifestation of the foundation of accounting in the first countries. The development of accounting and the reasons why it serves as one of the main factors to this day are given.

Key words: Accounting, history of accounting, mathematics, writing, evolution, trading, optimization, strategic, two-way writing.

Аннотация: Прежде всего в данной статье рассказывается об истории, происхождении и проявлении основ бухгалтерского учета в первых странах. Приведено развитие бухгалтерского учета и причины, по которым он и по сей день служит одним из основных факторов.

Ключевые слова: Бухгалтерский учет, история бухгалтерского учета, математика, письмо, эволюция, трейдинг, оптимизация, стратегическое, двустороннее письмо.

Kirish. Har bir jamiyat, fan, inson, har bir narsaning o'z tarixi mavjud bo'lagani kabi Buxgalteriya hisobi ham o'z tarixiga ega. Buxgalteriya so'zi "buch"-kitob, "halter"-tutuvchi, saqlovchi degan ma'noni anglatadi. Buxgalteriyaga ilk bor Italiyalik rohib Luka Pacholli 1494-yilda asos soldi va 1498-yildan "buxgalter" atamasi vujudga keladi. Buxgalteriya hisobining tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi bunday deyishimizning boisi shundaki inson paydo bo'libdiki har bir narsani hisobi bilan ish yuritadi. Misol tariqasida oladigan bo'lsak har bir o'tgan kunimizning sarhisobi ham bu buxgalteriyaning ajralmas bo'lagi sifatida qarajak yanglishmagan bo'lamiz. Buxgalteriya hisobining paydo bo'lishi insonning iqtisodiy faoliyati bilan bog'liq. Buxgalteriya hisobi odamlar mol-mulklarini sanashni boshlagani sababli paydo bo'ldi. Insonlar raqamlarni yaratishidan buxgalteriyaning ilk ko'rinishlari yuzaga keldi.

Jamiyatning yozuv va arifmetikadan foydalanishi yozma ravishda buxgalteriya hisobining paydo bo'lishi uchun asos yaratdi.

Tahlil va natijalar. Buxgalteriyaning jamiyat hayotiga kirib kelishida quyidagilar sabab qilib ko'rsatiladi:

- Arifmetika va yozuv mavjudligiga ehtiyoj;
- Ishlab chiqarish faoliyatini sezilarli darajada yaxshilash.

Keling endi shu o'rinda buxgalteriya tarixiga bir nazar tashlasak, qadimgi dunyoda birinchi buxgalteriya usullari inventarizatsiya va buxgalteriya hisoblari edi. Arxeologlar Furot va Dajla daryolarining vodiylarida –Bobiliya, Nil daryolari Qadimgi Misrda buxgalteriya hisobining paydo bo'lishining dastlabki izlarini qayd etdilar. Milloddan avvalgi 60 ming yil avval odamlar dehqonchilik qila boshlashdi hamda buxgalteriya amaliy faoliyat sifatida paydo bo'ldi. Buxgalteriya hisobini adabiy tushunish boshlandi. 100 yil oldin buxgalteriya hisobi (buxgalteriya)ning birinchi nazariy inshootlari paydo bo'ldi. Bir necha asrlar davomida iqtisodiy hayot tubdan o'zgarishi bilan u mutlaqo murakkablashdi va buxgalteriya hisobini o'rganish uchun maxsus fanga ehtiyoj sezila boshladi. Aynan shu vaqtda insoniyat tarixiga buxgalteriya fani kirib keldi va "Buxgalteriya hisobi" fan sifatida vujudga kelishiga quyidagi turtkilar asosiy sabab qilib olindi:

1. Dastlab buxgalteriya hisobi 3000 yil avval inventarizatsiya qilish bilan boshlangan bo'lsa;
2. 500yil avval italyan matematik olimi L.Pacholining kitob hoida "scho'tlar va yozuvlar haqida tratkt" asarining yozilishi edi;
3. Buxgalteriya hisobining nazariy asoslari paydo bo'lishi bilan bog'liq.

Buxgalteriya hisobi fan sifatida shakllanishidagi evolyutsion jarayonning sistematik tuzilishini quyidagilar tashkil qiladi:

1-davr. Naturalistik davr(ushbu davr eramizdan oldingi 4000yildan bizning eraning 500 yiliga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga olishi olimlar tomonidan belgilangan)Ya'ni ilk xo'jalik jarayonlarining ro'yxatga olinishi bilan xarakterlanadi.

2-davr. Qiymat davri(bizning eraning 500 yilidan 1300 yiliga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi)Ushbu davr pulni o'ylab topilishi va muomala vositasiga aylanishi bilan belgilanadi.

3-davr. Ikkiyoqlama yozuv davri (bu davr 1300-1850 yillarni qamrab oladi).ushbu davrga kelib xo'jalik jarayonlarining ommalashuvi ,murakkablashuviga mos ravishda oddiy yozuvdan ikkiyoqlama yozuvga o'tish zaruriyatning yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi.

4-davr.Nazariy amaliy davr (ushbu davr 1850-1900 yillar oraliq'ini egallaydi).Bu davrga kelib xo'jalik jarayonlariga huquqiy maqom shakllanadi.

5-davr.Ilmiy davr (ushbu davr 1900-1950 yillarni o'z ichiga oladi).Bu davrda asosiy e'tibor mahsulot ishlab chiqarish xarajatlariga va mahsulot tannarxini to'g'ri aniqlash ,xarajatlarning jadalligi bilan ajralib turadi.

6-davr.Hozirgi davrni o'z ichiga oladi.Bu davr 1950 yildan hozirgi kunga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

G'arb tasnifiga ko'ra buxgalteriya hisobi uning rivojlanishida 5 bosqichdan o'tdi:

- I.Savdo – Ushbu bosqich o'zining tarixiy rivojlanishida qariyb olti asrni tashkil etdi va buxgalteriya hisobi, balans, umumiy hisob kitobi, nazorat usullarida qo'shaloq kirish, xronologik va tizimli yozuvlarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi milliy milliylikni yaratilishiga sabab bo'la olgan edi.
- II.Tadbirkor – Buxgalteriya hisobini rivojlantirishning ushbu bosqichida XIX asr oxiri XX asr boshlarida paydo bo'lgan mahsulot tannarxini aniqlash zarurati paydo bo'ldi. Shuning uchun tadbirkorlik bosqichi ma'lum turdagi mahsulotlarning tannarxini, qo'shimcha xarajatlarni taqsimlash usullarini va hisoblarni o'nlik tasniflash tizimini belgilaydigan sanoat hisobining paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi.
- III.Tashkiliy – Ushbu bosqichda buxgalteriya bo'limi korxonaning umumiy natijalarini va javobgarlik markazlari faoliyatini tavsiflovchi rejalashtirilgan ko'rsatkichlar tizimidan muntazam foydalanadi. Buxgalteriya bo'limi rejalashtirilgan ko'rsatkichlarni yig'ib, byudjet nomini oldi va balans, foyda va zarar, o'zini o'zi moliyalashtirish, ta'minot, ishlab chiqarish, sotish va javobgarlik markazlari faoliyatini tavsiflovchi ma'lumotlar taqdim etdi. Buxgalteriya buxgalteriya hisobi va rejalashtirishning integratsiyalashgan funksiyalariga ega bo'lib, uning chuqurligida yangi “boshqaruv nazorati” ixtisosligi paydo bo'ldi.
- IV.Optimallashtirish – Bu bosqich buxgalteriya bo'limi taktik muammolarini yechish bilan bir qatorda, buxgalteriya hisobida kompyuterlardan foydalanish va xarajatlarni ishlab chiqarish hajmiga mutanosib ravishda o'zgaruvchilarga aniq ajratish va doimiy yoki tarkibiy ,ishlab chiqarish hajmidan mustaqil bo'lib, buxgalteriya hisobida foydalanish uchun asos bo'lgan strategik boshqaruv muammolarini hal qila boshlaganligi bilan ajralib turadi.
- V.Strategik – Bu bosqichda yaratish xalqaro tizim buxgalteriya hisobi va strategik buxgalteriya tushunchasi paydo bo'ldi, bu strategik qarorlar qabul qilinishini va strategik rejalashtirish va buxgalteriya hisobi ma'lumotlari asosida tahlil qilinishini ta'minlaydi.

Buxgalteriya hisobining evolutsiyasi tabiat va dunyo haqidagi kashfiyotlar bilan uzviy funksional bog'liqlikda inson faoliyatining o'ziga xos turini rivojlanishi sifatida amalga oshirdi.

Xulosa

“O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo'yicha 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida“ ham milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash bo'yicha ham vazifalar belgilangan bo'lib, 2022 yilda yillik inflatsiya darajasini 9% gacha va 2023 yilda 5% hamda fiskal taqchilikni 3% gacha pasaytirish choralari ko'riladi, keyinchalik inflatsiya va Davlat budjeti taqchilligi ushbu ko'rsatkichdan oshmasligi hamda davlat ulushiga ega tijorat banklarida transformatsiya jarayonlarini yakunlab, 2026 yil yakuniga qadar bank aktivlarida xususiy sektor ulushi 60% gacha chiqarilishi ko'zda tutilgan. 2022 yildan boshlab bosqichma bosqich tadbirkorlikka oid barcha majburiy talablarni yagona elektron reyestrqa kiritish tartibi joriy etilishi hamda takrorlanuvchi va o'z ahamiyatini yo'qotmagan majburiy talablar qayta ko'rib chiqilib, yagona reyestr 2025 yil 1-iyuldan boshlab to'liq tushirilishini ham bu boradagi islohotlarga misol qilib ko'rsatishimiz mumkin. Yuqorida islohotlarning barchasini amalga oshirishda yillik hisobotni va kunlik oborotlarning yakuniy xulosalarini tayyorlash uchun ham buxgalteriya murojaat qilinadi. Shunday ekan buxgalteriya hisobi nafaqat bir yo'nalish bir sohada balki har sohada ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Krukovskaya T.A Sharov A.V Buxgalteriya hisobi ,buxgalteriya hisobi tarixi, nafaqa-Kemerovo, KuzGTU, 2006-92p;
2. Sokolov Ya.V “Buxgalteriya tarixi” darslik M.Moliya statistika 2004-272p;
3. 3.Dusmuratov R.D Buxgalteriya hisobi nazariyasi - T: “Fan va texnologiya”, 2003.